

ĽUDSKÝ BIOFENOMÉM Z HLADISKA HISTORICKÉHO MATERIALIZMU

VLADIMÍR SEILER

Prečo sa stáva ľudský biofenomén témou historického materializmu?

Každý svetový názor vo svojich výpovediach o ľudskej existencii obsahuje motiváciu, ktorá je determinovaná biologickou stránkou človeka. Tieto výpovede orientujú postoje človeka najmä k chorobe a k zdraviu a v tejto súvislosti aj k smrti. Svetonázorová problematika choroby a zdravia zasahuje aj ontológie niektorých svetových názorov, ale najviac sa dotýka tzv. praktickej životnej filozofie, biozofie. Najviac sa azda pertraktuje v hinduizme, ktorý do svojho nábožensko-filozofického systému včlenil praktiky jógy ako učenia o tom, ako zachovať fyzickú a duševnú sviežosť. Svetonázorovým pozadím jogistických praktík je myšlienka o harmónii človeka a kozmu.

V kresťanskom náboženstve sa problém chorôb, ich príčin a funkčnosti v živote jednotlivca, ale aj spoločnstiev, interpretoval ako boží trest, ako božia skúška. Fatalizmus tejto interpretácie brzdil zápas človeka západnej kultúrnej sféry s ochoreniami.

Výraznou postavou filozofickej interpretácie zdravia a choroby v európskej filozofickej tradícii je *Epikuros*, na ktorého nadväzujú optimistické biozofie.

Vznikajúca experimentálna veda so svojim humanistickým imperatívom „vedenie je moc“ implikovala bojový postoj k prírode a teda aj k prírodnej stránke ľudského bytia. Filozofickou kvintesenciou tohto postoja môže byť téza: „Poznaj skutočnosť a zmeň ju pre ľudské blaho“.

Najmä na posledný zdroj humanistickej tradície nadväzuje *marxizmus*, v ktorom výrazne zaznieva prometeovská téma. Nájdeme ju nielen u mladého Marxa, ale aj u zrelého Marxa, a to ako vedúcu filozofickú myšlienku nového svetového názoru oslobodenia ľudstva z podmienok vykorisťovania a v perspektívej ideí všestranne rozvinutej osobnosti, kde je problém zdravia už implicitný. V tejto súvislosti treba však poznamenať, že niektorí autori sú toho názoru, že v marxistickej filozofii, okrem rozpracovania metodologických aspektov medicínskych disciplín, nie je vôbec rozpracovaná problematika zdravia a choroby ako foriem existencie človeka a jeho sebapoznania v hraničnej situácii (pred smrťou, v chorobe a v zápase s ňou), ako je to napr. v existencializme a u kresťanských filozofov. Je nepochybné, že skúsenosť, ktorú získava človek v zápase s ťažkou chorobou, keď sa ho vidina smrti aktuálne dotýka, podobne ako iné významné skúsenosti mu slúžia na objavenie nových dimenzií ľudskej existencie. Ale práve tak je nepochybné, že k „hraničným“ situáciám pristupujeme už s určitým viac-menej osvojeným svetovým názorom a že z jeho hľadiska získavame skúsenosti a tie zase integrujeme do svojho celkového svetonázorového postoja k realite.

Ludia, ktorí si osvojili komunistický svetový názor, spomínané hraničné situácie prakticky tiež prežívajú a riešia. Na rozdiel od existenciálnej filozofie a kresťanských myšlienkových prúdov východiskom marxistickej filozofie v prístupe k problematike smrti je *hladisko života*; riešenie hraničných situácií podriaďuje ideálu, ktorý odkazuje na pospolitosť, na život iného, kým v existencionalizme a v kresťanskej filozofii sa človek díva na život „z hladiska smrti“, život je podriadený smrti; individualizmus, ktorý vyplýva z tohto postoja, je všeobecne známy.

V marxistickej literatúre sú už početné štúdie o vzťahu biologickej a sociálnej stránky ľudskej existencie. Záujem o túto tematiku je podnecovaný niekoľkými činiteľmi, a to najmä:

a) potrebami boja proti tým buržoáznym ideológiám, ktoré objasňujú spoločenské javy z pozícií naturalistického materializmu a z tohto filozofického základu sa snažia objasňovať historicky determinované buržoázne formy spoločenských vzťahov ako večné;

b) vzťah biologickej a spoločenskej stránky sa ukázal, že je významnou metodologickou otázkou modernej medicíny, ktorej riešenie ovplyvňuje ďalší rozvoj jej disciplín;

c) problematiku vzťahu ľudského biofenoménu a sociofenoménu môžeme tiež považovať za hlavnú problematiku, ktorú objavujeme v úsilí integrovať poznatky o človeku a vytvoriť tak integrálnu antropológiu.

Okrem spomínaných, už evidentných úsílí vynára sa vo filozofickej reflexii ešte možnosť *zaradiť problematiku zdravia a choroby do perspektívy filozofie dejín* a podrobiť ju analýze z tejto perspektívy. Preto rozlišujeme *všeobecne* svetonázorovú reflexiu biologickej stránky ľudskej existencie od *špeciálnej* reflexie, ktorú vyjadrujeme pojmovými prostriedkami filozofie dejín. Toto rozlíšenie nie je iba špekulatívne, ale je determinované podmienkami súčasného civilizačného procesu.

Špeciálne hladisko historického materializmu v otázke zdravia a choroby, alebo všeobecnejšie v otázke ľudského biofenoménu môžeme vyjadriť otázkami; aká je funkcia choroby a zdravia v spoločenskom vývine; ako jednotlivé spoločensko-ekonomické formácie determinujú určitú chorobnosť; *ako participuje problém choroby a zdravia na uvedomelej tvorbe dejín?* (To je otázka, ktorej v tejto štúdii chceme venovať osobitnú pozornosť.) Patrí sem aj otázka o význame predlžovania ľudského života pre dynamiku dejín.

Tieto otázky a zaradenie problematiky ľudského biofenoménu ako problému filozofie dejín sú umožnené podmienkami súčasného civilizačného procesu.

Ako dozrievajú ekonomické podmienky vymaňujúce spoločnosť z ekonomickej núdze, teda dozrievaním materiálnych podmienok komunistickej spoločnosti, stále sa naliehavejšie vynára otázka: *aké sú podmienky pre optimálne zdravý život ľudskej spoločnosti?*

Už prvé diskusie, ktoré sa priblížili k tejto téme, poukázali na tesný rámec kapitalistických spoločenských vzťahov pri riešení tejto otázky a vedú k jednoznačnému tvrdeniu, že realizácia týchto podmienok je neodmysliteľná od triedne neantagonistických spoločenských vzťahov a môže sa uskutočniť iba ako jedna

z integrujúcich stránok *uvedomelej* tvorby dejín. Patria sem predovšetkým podmienky prevencie rôznych chorôb, ktoré, keď uvažujeme o nich v širokých súvislostiach, dotýkajú sa spoločenskej interakcie individuí, teda spoločenskej stránky ich existencie. To, že patria sem otázky vytvárania a ochrany zdravého prírodného prostredia, netreba ani zvlášť zdôrazňovať. Avšak okrem týchto prakticky už veľmi akútnych otázok vzniká aj iná perspektívna otázka, ktorú môžeme formulovať, ak vychádzame zo zistenia, že biologická a sociálna línia vývinu človeka spolu úzko súvisia, tvoria jednotu vzájomnej transformácie, ale nie sú neprotirečivo totožné. Množiace sa poznatky o biologickej o psychickej stránke človeka odhaľujú totiž *možnosť človeka vedome rozhodovať o otázke svojho ďalšieho vývinu*, a to dokonca v súvislosti so svojim vývinom ako biodruhu.

Už v súčasnosti v industriálne rozvinutých spoločnostiach silnie tendencia, aby celé spoločnosti prechádzali od *živelnej adaptácie* k prostrediu k *adaptácii uvedomelej*. Samý výsledky, ktoré sú vo veľkej miere ešte výsledkami živelného civilizačného procesu — živelného najmä vzhľadom na to, čo v ďalšom texte nazvem „podmienky pre zdravú spoločnosť“ — ďalej zvyšujúce sa tempo premien spoločenských vzťahov a premien v životnom prostredí, ktoré zahŕňa aj biosféru, dosahuje stupeň, keď *uvedomelá adaptácia* človeka sa stáva pod hrozbou vlastného zániku *nevyhnutnou*. Stačí spomenúť komplex problémov, ktoré mnohí autori nepresne uvádzajú termínom „denaturácia“ životného prostredia industriálnym procesom.

Otvorenosť človeka k svetu a problém adaptácie

Marxistická teória človeka sa stále zreteľnejšie demonštruje ako globálne svetonázorové a všeobecne metodologické pozadie pokusov parciálnych vedných disciplín riešiť vzťah človek—prostredie. Myšlienka o *predmetnej povahe človeka*, obsiahnutá v Marxových Parížskych rukopisoch, bola začiatkom 20. storočia v trochu pozmenenej podobe formulovaná ako fundamentálna myšlienka filozofickej antropológie, ktorá sa chápe ako integrita antropologických disciplín. Bola to myšlienka, že človek, na rozdiel od zvierata, je *otvorený svetu*, nie je mu uzatvorený svojimi inštinktnými. Túto naturalistickú antropologickú myšlienku (jej empirickým východiskom bolo zistenie, že ľudské orgány sú nešpecializované) mohol marxizmus transformovať predovšetkým hľadiskom praxe. A tak naturalistická téza, že človek nie je uzatvorený svetu svojimi inštinktnými, mohla byť doplnená tézou, že svet človeka nie je vymedzený nemennými predmetmi, s ktorými sa musí integrovať ako so svojou exterioritou. Človek, ľudský rod si totiž *praxou* vydeľuje zo súčna predmety, ktoré sa mu *stávajú* exterioritou jeho „bytostných síl“ i historickými podmienkami rozvoja týchto síl (schopností), slovom stávajú sa objektivizujúcou sa zvonkajšenou prírodno-spooločenskou štruktúrou človeka.

Naturálnou exterioritou človeka, jeho naturálnym predmetom je napr. voda, lebo voda je prvkom jeho organizmu a musí sa s ňou integrovať. Vzťah človeka k naturálnemu predmetu je však sprostredkovaný praxou, ktorá je zároveň

interakciou medzi spoločenskými individuami. Prax má preto spoločenskú dimenziu a prostredníctvom nej nadobúda ju aj naturálny predmet človeka. Predmetom človeka je ďalej každý jeho výtvor alebo výtvary predchádzajúcich generácií, na ktoré človek *nadväzuje* vo svojej činnosti, a preto sa mu stávajú historickými podmienkami jeho ďalšej činnosti.

Táto praxou sa vytvárajúca *otvorenosť* človeka k svetu produkuje proti-rečivý vzťah dvoch stránok vzťahu človek — prostredie:

- a) pozmeňujúcu socionaturálnu štruktúru človeka
- b) pozmenené socionaturálne prostredie človeka.

Tretí člen tohto vzťahu, prax, je potom činným uplatnením, vzájomným pôsobením abstrahovaných stránok bytia človeka. Prax vystupuje vo svojej dialektickej totalite ako socionaturálna činnosť, resp. ako ľudská predmetná činnosť, pričom termín „ľudský predmet“ chápeme tu ako predmet prírodno-spoločenský.

Existenčne najdôležitejšou formou ľudskej praxe je pre človeka *výroba*.

Tá je rozhodujúcim činiteľom aj pri riešení „základnej otázky“ biológie vzťahu človeka — ľudského organizmu a prostredia. Prostredníctvom výroby vstupujú totiž prírodné podmienky ľudskej existencie do *látkovej premeny* s ľudským organizmom a zároveň mu vytvárajú *historicky premenlivé prírodné prostredie*. Preto sa „základná otázka biológie“ — vzťah organizmu a prostredia natosťuje a rieši konkrétne historicky.

Postulovanie termínov socionaturálne prostredie človeka (v súčasnosti sem patria aj priemyselné exhaláty, farmaceutické výrobky, ale aj priemysel výživy, ktoré sa zúčastňujú na látkovej premene ľudského organizmu) a chápanie človeka ako socionaturálnej bytosti sú fundamentálne termíny v úvahách o ľudskom biofenoméne.

Mnohé úvahy o ľudskej prírodnosti — či už ide o biologické štúdie alebo špeciálne medicínske prístupy k ľudskému organizmu — do obzoru svojich úvah vôbec nemusia zaradiť spomínanú skutočnosť, stačí im operovať iba „prírodným prostredím“, iba „biológiou človeka“. Takýto prístup je síce abstraktný — abstrahuje od stránky sociálnej a s tým spätéj historicity ľudského prírodného prostredia — ale pre určité, najmä pragmatické účely aj dostačujúci.

To, že človeka treba chápať ako prírodne spoločenskú bytosť, že ľudská príroda, či príroda človeka sa sformovala a formuje v spoločenskej interakcii a prostredníctvom nej aj k prírode, dokázala nielen vývinová antropológia, ale stáva sa to už aj základným teoretickým východiskom pre riešenie mnohých *aktuálnych* medicínskych problémov, a to najvýraznejšie profylaktických problémov.

Nazdávame sa, že vzhľadom na riešenie problému vzťahu organizmu a prostredia sú pre medicínu významné najmä dva okruhy problémov:

1. Význam psychiky pre fyziologické a iné procesy. Psychiku môžeme totiž považovať za „spoločenský kanál“ medzi ľudským organizmom a prostredím.
2. Vytváranie nového prírodného prostredia súčasným civilizačným procesom.

Tieto dva okruhy problémov dostatočne demonštrujú vplyv sociálnej stránky ľudskej existencie na procesy ľudskej prírody, na ľudský biofenomén. Nie je

však náhodné, že tento vplyv je markantný a stal sa predmetom výskumov v takej historickej epoche, v ktorej zmena spoločenských vzťahov prebieha prudko, a dá sa aj empiricky overiť, ako sa cez spoločenskú psychiku vyvolávajú zmeny v adaptačnom mechanizme a ako sa prejavujú v určitých chorobách. (Najčastejšie sa uvádzajú neurózy a choroby krvného obehu.)

Aj zmena ľudského predmetného prostredia je taká výrazná, prudká a mnohostranná, že sa tiež empiricky zisťuje závislosť a reakcia ľudského bioorganizmu od tejto zmeny.

Spomeňme aspoň niektoré: zrýchlenie životného tempa a hypertenzné choroby, choroby z povolania, choroby zapríčiňované syntetickými i prírodnými jedmi; mnohé choroby sú tiež dôsledkom domestikácie a urbanizácie. Výskyt „moderných“ chorôb, odhalenie ich závislosti od socionaturálnych zmien zvýrazňuje oprávnenosť začleňovať historický aspekt do definície choroby. Takýto aspekt nachádzame napr. v definícii choroby G. I. Caregorodceva, podľa ktorého choroba je „porucha historicky vypracovaných foriem spojení organizmu s okolitým prostredím“.¹

Teoretická medicína dodnes zápasí s problémom podať uspokojujúcu definíciu choroby a zdravia. Závisí to pravdepodobne od stupňa rozpracovania teórie biosystému a mnohostranného objasnenia takých termínov, ako sú rovnovážny stav biosystému, jeho adaptibilita atď.

Pre zámer našich úvah stačí charakteristika choroby ako neadekvátnej adaptácie organizmu prostrediu. (Proti tejto charakteristike môžu byť výhrady, že napr. neadekvátna adaptácia môže byť príčinou, ale aj dôsledkom choroby. Námitky však jestvujú aj proti etiologickej a patogenetickej a iným definíciám choroby.)

Ako teda vyzerá problém adaptácie z hľadiska otvorenej povahy ľudského biodruhu sveta, z hľadiska historicity vytvárajúceho sa socionaturálneho prostredia, z hľadiska toho, že človek nie je staticky pripútaný k nijakému definívnemu predmetu ako svojej existenčnej exteriorite (na úrovni biológie-exteriority organizmů?).

Predovšetkým treba konštatovať, že sa človek *nielen adaptuje prostrediu, ale že si tiež adaptuje prostredie svojim potrebám.*

Pri adaptácii prostredia, pri vytváraní nového prostredia významnú úlohu má *vedomie*; inštinktívna zložka je buď zatlačovaná, buď vôbec nejestvuje.

Vedomie je transcudujúcim činiteľom vzťahu človeka k prostrediu, predstavuje špecificky ľudskú kvalitu regulácie tohto vzťahu. Touto svojou vlastnosťou sa potom *vedomie stáva dôležitým činiteľom v mechanizme determinujúcich zložiek vzťahu organizmu a prostredia.* Avšak nové prostredie, nová predmetnosť je univerzálnejšia než to, čo bolo zámerom človeka, pôsobí novým, často neočakávaným spôsobom na organizmus, a to aj tak, že môže ohroziť jeho biologickú štruktúru. V doterajších dejinách objavenie nového predmetu spoločenskej látkovej výmeny a nastolenie nových foriem spoločenských vzťahov nebolo v nijakom prípade determinované čo i len vzdialeným zreteľom na problém zdravia a cho-

¹ CAREGORODCEV, V. I.: Dialektický materializmus a medicína, Bratislava 1965, s. 270.

roby; ten sa bral do úvahy až ex post. (V tejto súvislosti sa žiada aspoň okrajove formulovať otázku: črtá sa ľudstvu taká forma jeho dejín, jeho budúcnosti, v ktorej sa bude uplatňovať tento zreteľ?)

Otvorenosť človeka k svetu, jeho nezakotvenosť v inštinktoch je teda dvojznačný činiteľ: z jednej strany otvára človeku jeho determinovanosť v podobe *slobody* (vzhľadom na prírodu), rozširuje sféru jeho istoty a panstva voči prírode, z druhej strany mu zároveň vyjavuje riskantnosť, neúplnosť a neistotu jeho bytia. Je totiž nehotový, je neustále sa vytvárajúci, a preto dejinný. Avšak tým, že si človek stále viac uvedomuje svoje konkrétne vzťahy k prostrediu, stáva sa vedomie o adaptácii determinujúcim členom procesu adaptácie, a to tak, že sa adaptácia stáva stále všestrannejšou *vedomou adaptáciou*. S prvkami vedomej adaptácie sa stretávame v priebehu ľudských dejín. Vedomá adaptácia spočíva v tom, že sa z jednej strany vedome *upraví prostredie* (príbytky, odev, pracovné prostredie, v širšom zmysle životné prostredie) a vedome sa vyvolá adaptácia organizmu prostrediu (napr. otužovanie, zacvičovanie, očkovanie). Odvtedy, čo mikrobiológia vtrhla do medicíny, začína sa obdobie, keď vedomá adaptácia, zakladajúca sa na bezprostrednej empirii, premieňa sa na *vedecky riadenú adaptáciu*.

Možnosti vedecky riadenej adaptácie, a to v rozsahu, ktorý zasahuje spoločnosť a generácie, nastoľujú niektoré otázky, ktoré prekračujú možnosti odpovedí jednotlivých vedných disciplín a vyúsťujú do zvrchovane svetonázorovej a filozofickej otázky o tom, „*aký má byť človek?*“, a vzhľadom na problematiku zdravia a choroby do otázky: *aké sú podmienky pre vytvorenie zdravej spoločnosti?* Otázka je teda filozofická. A odpoveď? Tá môže vzniknúť iba z integrujúceho úsilia všetkých vedných disciplín.

Otázka „*aký má byť, resp. aký môže byť človek, spoločnosť?*“ je iná ako otázka, „*aký bude?*“ Za týmito výrazmi sa skrýva historická situácia, ktorá *umožňuje* jednak ich nastoľovanie, jednak aj ich riešenie.

Pre poznanie súvislostí, zákonitostí *živelne* prebiehajúcich procesov, či už procesov spoločenských alebo prírodných, je možná prognóza iba formou „to a ono bude také“; čiže vylučuje možnosť *voľby*. Pre prognózu *uvedomelého* procesu je zasa typický výrok vo forme *možností* a axiologickým rámcom výpovede je forma: „to má byť tak a tak“, lebo to, čo môže byť také i onaké, sa podriaďuje svetonázorovému princípu, ktorý orientuje celostný prístup človeka k objektívnej realite.

Tam, kde jestvuje možnosť týchto otázok, kde jestvuje možnosť projekcie a činnosť riadiaca sa ňou, tam sa nastoľuje problém principiálnych kritérií, ktoré práve umožňujú odpovede vo forme axiologických príkazov „to má byť tak a tak“, a tým sa vylučujú iné možnosti.

V biologických výskumoch sa zistilo, že organizmus má veľkú pružnosť pri spôsobí sa zmeneným podmienkam. Biologické náuky tvrdia, že živočíchy majú obrovský rezervoár rôznych génov, ktorých priaznivé vlastnosti sa prejavujú pri zmene prostredia. Zistili sa aj adaptačné mechanizmy, ktoré jestvujú v populácii, a prirodzeným výberom sa vývojove ustalať určité konkrétne adaptácie

a adaptačné mechanizmy, ktoré sú zamerané na prežitie individua (nie teda populácie). Tieto posledné sú pre človeka najdôležitejšie.

Ludský organizmus sa síce rýchle adaptoval na priemyselné exhaláty uhľovodíkov, siričitanov a pod., ale je to adaptácia, ktorá v štatistickom priemere veľmi zhubne zasahuje biologické štruktúry mnohých ľudí ochorením na bronchitídu, či na bronchogénny karcinóm. Ak by ľudstvo v dohľadnom čase nevedelo vytvoriť iné formy industriálnej výroby ako tie, ktoré produkujú zhubné exhaláty, a nedokázalo by ich účinne paralyzovať, je možné, že ľudský organizmus by sa proti nim stal imúnny, ba z teoretického hľadiska by sa im mohol až natoľko adaptovať, že by sa stali nevyhnutné pre jeho existenciu. Proces by však bol pre individua príliš krutý, lebo by tu živelne pôsobil prírodný výber, a bol by to proces trvajúci celé ľudské generácie. A tak to, čo teraz spôsobuje chorobnosť, by napokon patrilo k tým činiteľom, ktoré by v nejakej *X-tej generácii ľudského rodu boli činiteľmi zdravia*.

Vzhľadom na úžasné adaptívne možnosti ľudského organizmu (podľa niektorých biológov je sám život adaptívny proces) nejestvuje azda nebezpečenstvo, že civilizačný proces prináša dôsledky, ktoré by viedli k likvidácii ľudského biodruhu. Avšak táto optimistická prognóza pre *ľudský rod* môže skrývať tragické osudy pre jednotlivcov i generácie. Preto aj úvahy o uvedomelej adaptácii, o podmienkach zdravia sa môžu dotýkať iba zdravia jednotlivcov a generácií. Toto tvrdenie však obsahuje už zamlčaný predpoklad, a to určitú veľmi konkrétnu bioštruktúru generácie a jednotlivca (ide o intímne štruktúry, ktorých výrazom je napr. imunita) a teda tiež určitú štrukturovanosť toho, čo nazývame prostredím. Pod termínom „štrukturovanosť“ rozumieme komplex elementov, podmienok, ktoré sa stávajú elementmi látkovej premeny a zúčastňujú sa na výstavbe organizmu.

Historicita prírodného prostredia ľudského rodu, ako aj už spomenutá historicita (konkrétnosť) subtilných intímnych bioštruktúr je hľadiskom, z ktorého môžeme posudzovať heslo návratu človeka k prírode a tzv. „denaturáciu“ životného prostredia súčasným civilizačným procesom.

Návrat k prírode?

Myšlienka o „návrate človeka k prírode“ bola vyslovená v období romantickej vzbury proti buržoáznym alienačným vzťahom. Ukázalo sa však, že ide iba o ilúziu. V 20. storočí je opäť rozšírená ako reakcia na problémy, ktoré so sebou nesie rozvoj urbanizmu i niektoré stránky spôsobu života.

Myšlienka „o návrate človeka k prírode“, o tesnejšom primknutí sa k nej je heslo, ktoré iba v snahe usmerniť činnosť ľudí na upevňovanie ich zdravia má svoje agitačné oprávnenie. Mimo týchto hraníc však, z hľadiska teoretického, nejde o nič menšiu ilúziu, ako bola romantická ilúzia.

Slabým miestom tejto myšlienky je, že sa v nej nechápe príroda ako príroda, ktorá je ľudskou praxou premenená a ľudskému organizmu praxou *spro-*

stredkovaná. Je v nej teda uplatnené iba hľadisko naturalizmu. Lebo „návrat k prírode“ nemôže byť nikdy návratom k prírode „ako takej“, k prírode, ku ktorej by sa neuplatňoval praktický vzťah človeka, ale môže byť vždy iba návratom k určitému historickému vzťahu spoločnosti k prírode a navyše v súčasnosti, k prírode už humanizovanej.

Pre príslušníkov loveckého kmeňa v Kongu, ktorí sú stresovaní poľnohospodárskym životom, ku ktorému ich nabáda štátna správa, je „návratom k prírode“ návrat k loveckému spôsobu života, práve tak ako pre roľníka, ktorý si hľadá obživu ako nádenník vo veľkomeste, je „prinavrátением“ k prírode jeho útek z veľkomesta do dedinského prostredia.

Prinavrátienie človeka k prírode je teda vždy *prinavrátением k určitej historickej pospolitosti* a v tejto súvislosti je regresom. Čo sa týka prírodnej stránky tohto „návratu“, ide tu o abstrakciu a nedá sa riešiť odtrhnuté od konkrétneho historického človeka a teda aj jeho (ním vytváraného) predmetného sveta. V prísnom slova zmysle požiadavka „návratu k prírode“ je požiadavkou dehumanizačnou, lebo z nej vyplývajúce logické dôsledky hlásajú návrat k zvieracím formám existencie, k prírode, kde niet človeka, k prírode človekom nepozmenenej.

Podobne je to s myšlienkou o *denaturácii* životného prostredia súčasným civilizačným procesom. Termín „denaturácia“ nepovažujeme za presný jedno-ducho preto, že zásah človeka do prírody je práve tak čin prírodný, ako aj humanizačný, „poľudšťujúci prírodu“ — je teda prírodné ľudským, a to bez ohľadu na hodnotiace kritériá, ktoré na tento proces uplatníme, vychádzajúc z biologických vedomostí.

A tak namiesto myšlienky „návratu človeka k prírode“ formulujeme myšlienku nového vzťahu k prírode, resp. vytvorenie novej prírody životného prostredia, t. j. *priaznivých socionaturálnych podmienok*, zameraných na realizáciu ideálu všestranne rozvinutej osobnosti. Postulovanie tohto ideálu presahuje pochopiteľne možnosti výpovedí parciálnych disciplín. Lebo „z otvorenej povahy človeka k svetu“, z jeho vývinovej nedokončenosti vyplýva, že človek môže byť ako človek čímkol'vek a môže žiť akokoľ'vek i zo svojho prírodného prostredia môže urobiť čokoľ'vek. Táto variabilita však, majúca zdroj v pretvárajúcej funkcii praxe, ktorou sa človek neustále historicky konštituuje, je vzhľadom na možnosť „žiť akokoľ'vek“ a „byť akýmkoľ'vek“ determinovaná historickou štruktúraciou praxe, ktorá je zároveň rodiskom i determinujúcim činiteľom projekcií, ktoré odpovedajú na otázku: „Akými budeme, ako budeme žiť?“

Vytvorenie priaznivých spoločenských a prírodných podmienok pre všestranný rozvoj osobnosti s dôrazom na jej zdravie môžeme nazvať podmienkami pre „zdravú spoločnosť“ alebo vytvorením „zdravej spoločnosti“.

Zdravá spoločnosť a uvedomelá tvorba dejín

Pri charakteristike spoločenských javov sa často používajú termíny, ktoré boli vytvorené na označenie biologických javov. Napr. mladá a starnúca spoloč-

nosť, chorobný spoločenský jav a pod. Sú to termíny, ktorých vedeckú hodnotu treba overiť.

Termín „zdravá spoločnosť“, ktorý používame, môže vyvolať námietky. Tie sú pravdepodobne živene asociáciami kritiky na naturalistické, organistické charakteristiky spoločenských javov. Z dejín sociálnych a filozofických učení vieme, že biologizujúce charakteristiky spoločenských javov pôsobili skôr retardačne než podnetne. A predsa tým, že vznikli, signalizovali, že spoločnosť je organizmus v zmysle systému štruktúr, funkčných závislostí. A odvtedy, čo sa rozpracováva teória systémov s významnými interpretačnými kategóriami (napr. dynamický rovnovážny stav), vytvárajú sa možnosti jednotnej interpretácie mnohých stránok biologických a spoločenských procesov. Týka sa to aj takých termínov, ako sú zdravie a choroba (napr. poruchovosť). Termínom „zdravá spoločnosť“, ktorú v tejto štúdii používame, nechceme však nijak označovať súvislosti z hľadiska teórie systémov, a preto ho ani nepovažujeme za termín sociologický, ak od sociológie požadujeme skúmanie systémových súvislostí spoločenského života. Termín „zdravá spoločnosť“ je axiologickým termínom, má svetonázorovú hodnotu, lebo sa vzťahuje na projekciu človeka a spoločnosti, avšak projekciu, ktorá vyviera zo samého súčasného civilizačného procesu.² Termínom „zdravá spoločnosť“ sme teda charakterizovali jestvovanie priaznivých spoločenských a prírodných podmienok pre všestranný rozvoj osobnosti, pričom k prírodným podmienkam zaraďujeme nielen vonkajšie prostredie prírody, ale aj prírodu človeka, t. j. ľudský biofenomén.

Konkrétne odpoveď na otázku, aké sú priaznivé podmienky pre zdravú spoločnosť, pre dosiahnutie akéhosi optima zdravia u jednotlivcov tvoriacich takúto spoločnosť, je možná iba ako výsledok spoločného úsilia vied medicínskych i spoločenských, nevynímajúc psychológiu a športovú antropológiu, ergonomiku i fyzickú antropológiu, ale aj biozofiu, t. j. tých stránok svetového názoru, ktoré majú veľký vplyv na duševné zdravie.

V súčasnosti nechýbajú konkrétne návrhy týkajúce sa profylaktických opatrení v užšom medicínskom zmysle až po návrhy, ktoré sa týkajú životného štýlu, návrhy, ktorých realizácia by vytvorila zdravú spoločnosť, pochopiteľne v závislosti od miery poznania toho, čo by sa považovalo za prospešné zdravie. Prvé komplexné návrhy tohto druhu nachádzame v štátnej stratégii zdravotnej ochrany obyvateľstva v socialistických krajinách.

Nevyhnutnosť plánovitého rozvoja ekonomiky ako duchovného atribútu sprostredkujúceho pohyb socialistických výrobných vzťahov vedie k plánovitosti

² Kritickú axiologickú dimenziu termínu „zdravá spoločnosť“ nachádzame u Ericha Fromma, ktorý ním nadpisuje svoju známu štúdiu (*The Sane Society*). Kritizuje v nej niektoré formy alienácie v súčasnej kapitalistickej spoločnosti, a to takým spôsobom, že si všima jej dôsledky pre duševné zdravie; inšpirujúc sa Marxom dochádza Fromm k záveru, že zdravou spoločnosťou môže byť iba spoločnosť, ktorá sa zbavila odcudzenia, ktorej korene odhalil K. Marx, t. j. súkromného vlastníctva výrobných prostriedkov. Frommova štúdia je pokusom konfrontovať spoločenské vzťahy s určitou predstavou zdravia (i keď ide iba o duševné zdravie). Zároveň pokračuje v tradícii kritiky spoločenských vzťahov z hľadiska predstavy toho, čo je „skutočne ľudské“, predstavy, ktorá má korene ešte v romantickej kritike kapitalizmu. Frommov pokus nás však inšpiruje k optimistickej prognóze možnosti vykresliť napr. vzťah zdravia k dynamike spoločenského diania.

aj v iných sférach spoločenského bytia ľudí. Ochrana zdravia sa stala vecou spoločnosti a jej zabezpečovanie sa plánuje. Avšak sama táto skutočnosť je iba jednou stránkou spoločenského pohybu socialistickej spoločnosti, ktorý v protiklade k živelnému spoločenskému pohybu sa stáva uvedomelým. Z dejinofilozofického hľadiska môžeme súdobý spoločenský vývin charakterizovať ako vývin nadobúdajúci stále viac uvedomelý charakter; zosilňujú sa trendy negácie spoločenskej živelnosti. Stačí uviesť, že vysokorozvinuté výrobné sily sa už nemôžu rozvíjať bez vedy. Marxova myšlienka o aplikovanej vede ako bezprostrednej výrobnej sile sa stala už empiricky zrejmosťou. Dokonca poznatky psychológie aplikované v pracovnom procese sa začlenili ako elementy výrobnej sily.

Vedecké poznanie sa zmocňuje stále viacerých stránok výrobného procesu, nevynímajúc ani sociálnu formu organizácie výrobných síl — výrobné vzťahy. V socialistickej spoločnosti sa veda stále viac stáva aj duchovnou stránkou materiálnych spoločenských vzťahov. Vytvárajú sa spoločenské a duchovné (vedecké) podmienky pre to, aby prírodno-spoločenské bytie človeka bolo stále viac človekom (a to aj prostredníctvom spoločnosti) kontrolované. Utvorením socialistickej spoločnosti sa prvý raz konštituovala *spoločnosť* ako dejinný *subjekt*, projektujúci a stále viac kontrolujúci svoj život, teda jeho budúci priebeh, jeho dianie, časovanie, čiže svoje dejiny.

V doterajšej marxistickej literatúre sa myšlienky o uvedomelom prístupe budúcej spoločnosti k podmienkam svojho spoločenského bytia interpretovali v súlade s aktuálnym historickým poslaním robotníckej triedy ako kontrola *spoločenských* vzťahov. Aj termín „uvedomelý spoločenský pohyb“ vyjadroval spoločenskú činnosť zakladajúcu sa na poznaní spoločenských zákonitostí, na voľbe prostriedkov, ktoré sú adekvátne spoločenským cieľom, takže vcelku spoločenská interakcia neprodukovala dôsledky, ktoré by v *podstate* protirečili určeným cieľom. Charakteristika uvedomelého spoločenského vývinu redukujúca uvedomelosť iba na sféru spoločenských vzťahov je dnes už prízuška. Socialistická spoločnosť sa tiež plánovite usiluje podriaďovať svojej kontrole aj prírodné sily a prostredníctvom profylaktických opatrení, medicínskych disciplín aj ľudský biofenomén. Veď aký by to bol „uvedomelý spoločenský pohyb“, keby spoločnosť nezvládla napr. zdravotné dôsledky svojich vedeckých a technických objavov, keby síce podľa plánu vytvorila priemyselné aglomerácie, ale dôsledky pre zdravie by boli katastrofálne? Preto termín „*uvedomelá tvorba dejín*“ musí zahŕňať nielen uvedomelú formu spoločenských interakcií, ale *podstatné stránky celého komplexu prírodnospoločenského bytia ľudí*, teda *uvedomelé tvorenie ľudského života*. (Dialektiku živelnéj a uvedomelej stránky tohto procesu si v tomto prípade nevšímame, i keď v nej korení výsostne filozofická problematika, že nielen individuum, ale aj spoločnosť usilujúca sa vedome dosahovať cieľ môže vytvárať výsledky, ktoré sú pre ňu nepriaznivé.)

Engels vyjadril v minulom storočí svoje filozofické zovšeobecnenie ľudských dejín analógiou so zvieracou ríšou vzhľadom na filozofický projekt budúcej komunistickej spoločnosti. Tým, že v tejto spoločnosti boj o individuálnu existenciu prestane, „... človek v istom zmysle ... prestúpi zo zvieracích podmienok exis-

tencie do podmienok skutočne ľudských... Objektívne cudzie sily, ktoré dosiaľ ovládali dejiny, vstúpia pod kontrolu samých ľudí“.³

Spoločenský vývin sa teda bude vyznačovať cieľazameranosťou, podobne, ako je to u človeka na rozdiel od iných živočíchov. Engelsova analógia sa chápe obyčajne v súvislosti so *spoločenskými* podmienkami, ktoré sa majú podriaďovať vedomej kontrole spoločnosti. A predsa sa dá jeho analógia rozšíriť aj na prírodné podmienky ľudskej existencie. O jednej z takýchto súvislostí sme sa už zmienili, keď sme konštatovali, že prírodné podmienky (ako tzv. vonkajšia príroda) vstupujú predovšetkým prostredníctvom výroby do látkovej výmeny s ľudským organizmom a prostredníctvom nej mu vytvárajú historicky premenlivé prírodné prostredie.

Ďalší aspekt ľudskej prírody sa týka bezprostredne ľudského biofenoménu. Výrazným znakom ľudského biofenoménu, najmä v súvislosti so súčasným civilizačným procesom, ktorý sa vyznačuje aplikáciou vedeckých poznatkov, je podľa názorov biológov *stále menšie uplatňovanie prirodzeného výberu* v ľudskom biodruhu, a to najmä uplatnením medicíny.

Nielen touto typicky živočíšnou vlastnosťou sa biologická stránka človeka „emancipuje“ od ostatnej živočíšnej ríše, vymaňuje sa z nej, resp. si ju *ľudsky transformuje*. Rozvoj biologických (napr. výskum ľudskej dedičnosti) a iných vedných disciplín otvára ľudstvu *možnosť modelovania* prírodnej stránky existencie (napr. mutanti) a tým povznesenia ľudskej tvorivosti na stupeň, ktorý mýtické a náboženské vedomie vyhradzovalo iba božstvám. Keď autori science fiction píšú o tomto božskom remesle, vykresľujú, ako sa táto možnosť neraz obracia proti ľudstvu, lebo ju „niekto“ využíva proti „iným“, potom treba mať na zreteli spoločenskú determinovanosť názorov týchto autorov, ktorí ani v predstavách neprekračujú hranice buržoázneho svetového názoru a teda aj buržoázne antagonistický typ spoločenských vzťahov, ktorý je jeho žriedlom. V tejto súvislosti sa nám vnucuje myšlienka, ktorú vyslovili zakladatelia vedeckého komunizmu, že ľudia sa stanú vedomými, skutočnými pánmi prírody, keď sa stanú pánmi svojho vlastného spoločenského bytia. Pravdivosť tejto myšlienky sa už neraz negatívne demonštrovala, najmä v triedne antagonistických spoločnostiach, kde je vždy niekto iný pánom prírody (technika, aplikácie prírodných vied) a uplatňuje ňou panstvo nad iným, inou triedou. O tom, že panstvo (vládnúcej triedy) nad prírodou, uplatňované v antagonistickej forme spoločenstva, môže byť katastrofálne pre jestvovanie ľudského rodu, presvedčajú nás nielen nukleárne zbrane, ale aj biologické zbrane masového ničenia ľudí.

Spomenuli sme, že nechýbajú účinné projekty, ktorých realizácia by viedla k vytvoreniu zdravej spoločnosti. O tom, že ich realizácia nie je ani v socialistickej spoločnosti jednoduchá, nás poučuje prax. Napr. v Československu je mnoho oblastí, kde zamorenosť ovzdušia priemyselnými exhalátmi a výfukovými plynmi automobilov niekoľkonásobne prekračuje medzinárodne stanovené prípustné zdravotné normy. Autor tejto state žije v novom pätnásťtisícovom sídlisku hlavného mesta Slovenskej socialistickej republiky, kde ročne padne 2400 (dve-

³ ENGELS, F.: Vývoj socializmu od utópie k vede, kap. III.

tisícštyristo) ton exhalátov, kým prípustná norma je 140 ton. Nie všade sa tiež zachovávajú predpisy o bezpečnosti a hygiene v práci. Úvahy o týchto problémoch by si vyžadovali špeciálne ekonomické, sociologické, ale aj psychologické (napr. návyky) rozbor. A čo povedať na adresu zdravotných zlozvykov, medzi ktorými na prvom mieste sa uvádza fajčenie?

Tieto príklady iba ukazujú obťažnosť realizovať podmienky pre vytvorenie zdravej spoločnosti, ale na druhej strane aj na jej nevyhnutnosť. Tieto podmienky patria napokon do komplexu materiálnych a mentálnych podmienok realizovania komunistického ideálu mnohostranne rozvinutej osobnosti.

ЧЕЛОВЕЧЕСКИЙ БИОФЕНОМЕН С ТОЧКИ ЗРЕНИЯ ФИЛОСОФИИ ИСТОРИИ

Владимир Сайлер

Почему человеческий биофеномен становится темой философии истории? В каждом мировоззрении имеются положения, ориентирующие отношение человека к его биологической стороне, к проблеме здоровья и болезни, а также к смерти. В философской рефлексии существует еще возможность включения этих проблем в перспективу философии истории. Эта перспектива выражена в вопросах: Какова функция здоровья и болезни в общественном развитии? Каким образом общественно-экономические формации детерминируют определенные болезни? Каким образом проблематика здоровья и болезни участвует в сознательном созидании истории?

Эти вопросы ставятся в связи с современным цивилизационным процессом и в связи с возможностью общества сознательно решать вопрос своего дальнейшего развития как биологического вида; все более усиливаются тенденции к тому, чтобы человеческое общество от стихийной адаптации к среде переходило к сознательной адаптации.

Открытость человека по отношению к миру и проблема адаптации. Марксистская теория человека все больше выступает в качестве общемировоззренческого и методологического фона попыток парциальных научных дисциплин решать отношение человека и среды в его тотальности. Натуралистическо-антропологическая идея об открытом характере человека по отношению к миру, т. е. идея о том, что человек благодаря своим инстинктам не является по отношению к миру замкнутым, в марксизме трансформирована в категорию практики. Практика создает исторически переменную социально-природную среду человека и конституирует человека как историческое предметно-общественное существо.

При решении отношения человеческого организма и среды для медицины важны прежде всего: 1. значение психики для физиологических процессов. Психика является „общественным каналом“ между человеческим организмом и средой. 3. Создание новой природной среды современным цивилизационным процессом.

Характерной чертой человеческой адаптации является то, что человек не только приспосабливается к среде, но он и ее сознательно приспособляет к своим потребностям. Сознание является важным фактором в механизме детерминирующих компонентов отношения „человеческий организм — среда“. Отрицательные стороны процесса цивилизации для здоровья человека, как и историческая актуальность реализации коммунистического идеала всесторонне развитой личности, все более требуют научно управляемой адаптации человека, создания благоприятных социально-природных условий для такого развития личности. Создание таких условий обозначает термин „здоровое общество“.

„Здоровое общество“ и сознательное созидание истории. Термин „здоровое общество“ является аксиологическим термином, он имеет свою мировоззренческую ценность, выражает проекцию человека и общества.

В результате построения социалистического общества конституировалось общество как исторический субъект, проектирующий и контролирующий свою жизнь. Сознательное исторический субъект, проектирующий и контролирующий свою жизнь. Сознательное форму своих общественных взаимодействий, но и комплекс природно-общественного бытия людей, стало быть, сознательное созидание человеческой жизни.

THE HUMAN BIO-PHENOMENON FROM THE POINT-OF-VIEW OF THE PHILOSOPHY OF HISTORY

V. Seiler

Why does the human bio-phenomenon become the theme of philosophy of history? In each view of the world there are statements directing man's attitudes to his biological side, to the problems of health and disease to the problem of death. In philosophical reflection there is yet the possibility to include these problems into the perspective of philosophy of history. This perspective is expressed by the question: what is the function of health and disease in the social development? how do the social-economic formations determine a certain disease? how do the problems of health and disease participate in the conscious creation of history?

These questions are presented in connection with the contemporary process of civilization and with the capacity of the society to decide consciously about the question of its further development as bio-species; there are more and more increasing tendencies that the human society may transcend from the uncontrolled adaptation to the environment to a conscious one.

The openness of man towards the world and the problem of adaptation. The Marxist theory of man is more and more being demonstrated as a generally world-view and methodological background of experiments of partial branches of science to solve the relation of man and environment in its totality. The naturalist-anthropological idea of the open character of man towards the world, i. e. that man is not closed towards the world by his instincts, is transformed in Marxism by the category of practice. The practice creates the historically changeable socio-natural environment of man and constitutes man as a historical objective-social being.

In solving the relation of human organism and environment these are especially important for medicine: 1. the significance of psyche for physiological processes. Psyche is a „social channel“ between the human organism and environment; 2. creation of a new natural environment by the contemporary process of civilization.

It is a characteristic feature of human adaptation that man does not only adapt himself to the environment, but that he also adapts it to his needs. *The consciousness* is an important agent in the mechanism of determining components of the relation of human organism and environment. The negative sides of the process of civilization upon human health and the historical topicality of realizing the communist ideal of a manysidedly developed personality enforce a more and more *scientifically* controlled adaptation of man, creating of favourable socio-natural conditions for such a development of personality. The creation of such conditions is referred to by the term „healthy society“.

„Healthy society“ and the conscious creation of history. The term „healthy society“ is an axiological term, it has world-view value, it expresses the projection of man and society.

By the formation of socialist society the society was constituted as a historical subject projecting and controlling its life. A conscious creating of history by the socialist society must comprise not only the conscious form of its social interactions, but also the complex of natural-social being of men, i. e. a conscious creation of human life.